

II. EDUKOLOGIJA

VAIKO TEISIŲ ĮGYVENDINIMAS: MOKYKLOS DEMOKRATĖJIMO RODIKLIS

Dr. V. Živilė Jonynienė

Mykolo Romerio universitetas, Socialinės politikos fakultetas, Edukacinės veiklos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 271 4710
Elektroninis paštas zivilej@mruni.eu

*Pateikta 2009 m. rugsėjo 15 d.
Parengta spausdinti 2009 m. spalio 9 d.*

Santrauka

Straipsnyje analizuojami 1998 ir 2009 m. atlikto tyrimo rezultatai, leidžiantys vertinti demokratėjimo tendencijas Lietuvos mokykloje atsižvelgiant į moksleivių (12–14 bei 16–18 metų) sampratas vaiko teisių klausimu. Tyrimo tikslas – periodiškai tiriant moksleivių sampratas apie svarbiausias vaikui teises mokykloje, diskriminaciją, mokinių ir mokytojų lygiateisiškumą nustatyti, ar Lietuvos mokykla esmiškai demokratėja. Situacija Lietuvos mokyklose lyginta su situacija giliai demokratijos tradicijas turinčios Švedijos mokyklose (apklausti atsitiktinai pasirinktų Lietuvos ir Švedijos mokyklų moksleiviai).

Tyrimo rezultatai rodo, jog situacija teisingumo, lygiateisiškumo, vaiko dalyvavimo mokykloje aspektu, moksleivių supratimu, per pastarąjį dešimtmetį praktiškai nepakito, nors vykdoma švietimo reforma to siekiama. Mokiniai nesijautė ir nesijaučia lygiateisiai su mokytojais. Dauguma moksleivių stebi tam tikrų grupių diskriminaciją mokykloje. Moksleiviai nesiekia atsakingai dalyvauti formuojant mokyklos veiklą. Svarbiausiomis savo teisėmis mokykloje jie įvardija teisingą, pagarbų elgesį su vaiku bei teisę į kokybišką švietimą. Respondentams Švedijos mokyklose taip pat svarbiausia, kad su jais elgtųsi teisingai, tačiau taip pat svarbu ir teisės turėti įtakos mokyklinei veiklai. Švedijos atvejis matomas kaip orientyras, kurių turėtų kisti tyrimo rezultatai, moksleivių sampratos, jei mokykloje būtų stebimos ženklės demokratėjimo, vaiko teisių įtvirtinimo tendencijos.

Pagrindinės sąvokos: vaiko teisės, diskriminacija, lygiateisiškumas, teisingumas, vaiko dalyvavimas, demokratėjimo tendencijos, moksleivių sampratos.

Įžanga

Lietuvai atgavus nepriklausomybę ir pasirinkus demokratinį plėtros kelią, kinta ekonominė situacija, žmonių sąmonė, vertybės, santykiai. Lietuvos švietimo ir vaiko gerovės sistema reformuojama remiantis Europos šalių patirtimi, bendromis tarptautinėmis sutartimis ir pagrindiniais principais: humaniškumo, demokratiškumo, nacionalumo, atsinaujinimo, atvirumo kaitai. Kinta ir visuomenės požiūris į vaiką, jo socialinę padėtį, teises ir atsakomybę. Pagrindinis minėtos kaitos kaltininkas Lietuvoje ir kitose pasaulio šalyse, yra Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija (1989), įpareigojusi įstatymu ir visomis įmanomomis priemonėmis siekti vaiko visaverčio vystymosi, nediskriminavimo, dalyvavimo sprendžiant jam aktualius klausimus, ginti jo interesus. JT Vaiko teisių konvencija (toliau VT Konvencija) – pirmasis dokumentas, įvardijęs ir įtvirtinęs vaiko dalyvavimo teisę, įpareigojančią žmones išklausti ir gerbti vaiko nuomonę, paisyti jos priimant vaikui svarbius sprendimus, kurti pasaulį vaikams bendradarbiaujant su vaikais.

VT Konvenciją ratifikavusios valstybės yra įsipareigoję užtikrinti dokumente išdėstytas vaiko teises pasitelkiant visas įmanomas priemones: administracines, teisines, edukacines ir kt. Šių šalių edukaciniai tikslai ir principai turi atitikti JT Vaiko teisių konvencijoje išsakytuosius – nediskriminavimo, geriausių vaiko interesų, pagarbos vaiko nuomonei, sveiko vystymosi.

Lietuvoje Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija pasirašyta 1992 m., ratifikuota 1995 m.. Tai reiškia, kad vaiko teisių įgyvendinimas sankcionuotas Lietuvos Respublikos įstatymu ir taip pat ginamas tarptautinio konsorciumo. 2000 m. Lietuvoje prasidėjo tikroji vaikų teisės ir veiksmų plano reforma, kurią pagreitino ir 2002 m. gegužės mėnesį vykusį Jungtinių tautų Generalinės asamblėjos specialioji, vaikams skirta, sesija. Čia dalyvavo delegacijos iš 190 šalių (tarp jų ir iš Lietuvos). Sesijos baigiamojoje deklaracijoje patvirtintas šalių įsipareigojimas plėtoti ir ginti vaiko teises bei gerovę, kurti „vaikams tinkamą pasaulį“, parengiant valstybių politikos strategijas bei veiksmų planus šiam tikslui siekti (*United Nations*, 2003). Lietuvoje valstybinė 2003–2012 m. švietimo strategija patvirtinta 2003 m. Po dviejų metų, 2005 m., Lietuvos vyriausybės nutarimu patvirtinta valstybės švietimo strategijos 2003–2012 m. nuostatų įgyvendinimo programa. Valstybės švietimo strategijos 2003–2012 m. nuostatose (2003) nurodomi 8 strateginiai tikslai, kurių siekti Lietuvos valstybei ir visuomenei turi padėti švietimas. Trys pirmieji iš jų: 1) įsitvirtinti Vakarų kultūros ir ūkio erdvėje; 2) plėtoti demokratinę krašto kultūrą; 3) subrandinti solidarią pilietinę visuomenę. Akivaizdu, jog siekiama demokratizuoti mokyklą, plėtoti moksleivių demokratinę sąmonę bei ugdyti atsakingą demokratišką pilietį.

Taigi reikėtų grįžti prie esminės JT Vaiko teisių konvencijoje išsakytos inovacijos – vaiko dalyvavimo principo, kuriančio institucijų demokratėjimo prielaidas. T. y. vaiko dalyvavimo principo įgyvendinimas siejamas su nauja demokratinės visuomenės plėtros tendencija – į žmogų orientuotos plėtros tendencija, ne mažiau aktualia, nei orientacija į ekonomikos plėtrą. Siekimas, kad vaikas dalyvautų įvairaus lygio veiklose ir projektuose bei jo skatinimas ir sudaro „į žmogų orientuoto vystymosi“ prielaidas.

Teoriniais ir praktiniais vaiko teisių tyrimais ypač rūpinasi tarptautinė Jungtinių Tautų Organizacija, jos padaliniai: UNICEF, UNESCO, OHCHR (Vaiko teisių komitetas), taip pat Europos Taryba, Pasaulio sveikatos organizacija WHO (*World Health Organization*). Šios organizacijos ypač daug dėmesio skiria švietimui apie žmogaus teises, mokytojų rengimui šiam atsakingam darbui, žmogaus ir vaiko teisių įgyvendinimo sąlygų tyrimams. Daug reikšmės teikiama lyginamiesiems tyrimams, tarptautiniam bendradarbiavimui kuriant duomenų rinkimo metodus, orientuotus į vaikus, jų poreikius. Pabrėžiama, jog Vaiko teisių konvencijoje išdėstytų principų įgyvendinimo mastą geriausiai nusako pačių vaikų požiūris ir nuomonės apie jų teises.

Taigi šime straipsnyje pateikiamas vaiko teisių tyrimas yra lyginamasis – tarpkultūrinis (Lietuvos ir Švedijos situacijų lyginimas). Čia **tyrimo objektas** – moksleivių sampratos apie vaiko teises, diskriminaciją, lygiateisiškumą mokykloje.

Negalima teigti, jog vaiko teisėms iki šiol visai neskirta mokslinio dėmesio. Tačiau atskirų šių sričių tyrusių mokslininkų, ir Lietuvos, ir užsienio, darbuose dažniausiai neįvertinta vaikų nuomonės nagrinėjamu klausimu. Lietuvoje vaiko teisių klausimai dažniau sieti (siejami) su teisės pažeidėjų arba asocialiu elgesiu, domėtasi (domimasi) tokio elgesio priežastimis ir prevencija. Šiuo požiūriu reikšmingi yra R. Balaišienės ir R. Barkauskienės (2006, 2007), R. Žukauskienės (2006, 2005), R. Diržytės (2003, 2007), R. Prakapo (2005, 2006), S. Justickajos (2002, 2004) ir kt. darbai.

Vaiko teisių klausimai taip pat atsispindi demokratinio, pilietinio švietimo (Zaleskienė, 2000, 2001; Kvieskienė, 2000, Prakapas, 2006 b) arba sociologijos, socialinės politikos, socialinių paslaugų plėtros tyrimuose (Tamutienė-Svirskaitė, 1998, 1999; Kabašinsaitė, 2002; Snieškienė 1997, 1999). Smurto prieš vaikus problematiką analizuoja B. Kairienė (2008, 2007, 2006, 2005), R. Prakapas (2007), R. Jusienė (2006), I. Tamutienė (2004). Tačiau pačių vaikų požiūrių, sampratos vaiko teisių klausimais Lietuvos mokslininkai netyrinėja (bent jau neaptinkama moksliniuose spaudiniuose arba atsakingų institucijų informacijoje). Vaikai dar nėra tyrimo subjektai.

Ypač sunku tirti vaikų teisių moralinių ir psichologinių aspektų pažeidimus. Vaikų nuomonė, sampratos juos pačius liečiančiais klausimais dar mažai tirti ir užsienio šalyse, tačiau jau sukurtos ir siūlomos naujos, vaikus įtraukiančios tyrimų metodikos (Hart, 2002; Save the Children, 2004). Suaugusieji dažniausiai savavališkai siekia įgyvendinti geriausius vaiko interesus, t. y. rimčiau neatsižvelgdami į pačių vaikų nuomones ir vertinimus.

1989 m. Tarptautinė mokyklinės psichologijos asociacija (ISPA), atliepdama Vaiko teisių konvencijos direktyvoms ir pripažindama, jog vaiko teisių neįmanoma įgyvendinti neįtraukiant pačių vaikų į šį procesą, inicijavo tarptautinį vaiko teisių tyrimą. Siekta iširti pačių vaikų ir jiems svarbių suaugusiųjų (ugdytojų) sampratas apie vaiko teisių reikšmingumą ir raišką. Pirmame tyrimo etape dalyvavo 23 pasaulio šalys, taip pat ir Lietuva. Pirmo etapo tyrimo rezultatai tarptautinei mokslo bendruomenei pateikti mokslo darbų *School Psychology International* specialiu numeriu 22 Tomas, Nr. 2, 2001. Lietuvos atvejo detalesnė analizė pateikiama atskirose publikacijose (Teresevičienė & Jonyniene, 2001; Jony-

nienė, 2000). Remiantis šiuo tarptautiniu tyrimu atliktas mažesnės apimties, papildomas longitudinalinis tyrimas, kurio rezultatai aptariami šiame straipsnyje.

Tyrimo metodika

Siekta išsiaiškinti, kaip moksleiviai supranta vaiko teises, lygybę, toleranciją mokykloje, ir nustatyti: kaip tai atitinka vaiko teisių įgyvendinimo idėjas; ar kinta ši vaikų patirtis bėgant metams – švietimo demokratizavimo metams.

1998, 2003 ir 2009 m. moksleiviams pateikti trys klausimai:

1. Kaip manai, kokia teisė (ar kelios jų) mokiniui yra svarbiausia ir aktualiausia mokykloje?
2. Ar yra mokykloje kokia grupė mokinių, su kuriais, tavo manymu, dažnai elgiamasi neteisingai?
3. Ar mokiniai ir mokytojai mokykloje yra lygiateisiai? Jei ne, tai kuo skiriasi jų teisės?

Tyrimo tikslas – periodiškai tiriant moksleivių sampratas apie svarbiausias vaikai teises mokykloje, diskriminaciją, mokinių ir mokytojų lygiateisiškumą, nustatyti Lietuvos mokyklos kaitos, demokratizavimo tendencijas vykdomos švietimo reformos metais.

Tyrimo uždaviniai:

1. Tirti, analizuoti ir palyginti Lietuvos ir Švedijos 12–14 ir 16–18 metų moksleivių sampratas apie svarbiausias vaikai teises mokykloje, diskriminaciją joje, mokinių ir mokytojų lygiateisiškumą.
2. Palyginti 1998 ir 2009 m. Lietuvos moksleivių išreikštas sampratas tiriamais klausimais, siekiant nustatyti sampratų pokytį, atitikimą naujiems LR Valstybės švietimo strategijos tikslams.
3. Nustatyti, ar Lietuvos moksleivių sampratos ir patirtys vaiko teisių klausimais mokykloje kinta labiau įsisąmoninant (vaiko dalyvavimo vertinimas) bei plėtojant (diskriminacijos mažėjimas) demokratinės vertybes.

Respondentai

Apklausti 12–14 bei 16–18 metų Lietuvos ir Švedijos moksleiviai. Lietuvos moksleiviai apklausti 1998 ir 2009 m., Švedijos – 1998 m.. Tyrimo klausimai parinkti bendradarbiaujant su Gioteborgo universiteto profesore Ingrid Pramling Samuelsson. Bendradarbiaujant atlikta ir moksleivių apklausa Švedijoje (Jonyniene & Samuelsson, 1999). Švedijos, gilių demokratijos tradicijų šalies, moksleivių atsakymai rodo situaciją Švedijos mokykloje. Jie lyginami su situacija Lietuvos mokykloje. 1998 m. Lietuvoje apklausti 133 moksleiviai (iš jų 100 moksleivių 16–18 metų amžiaus ir 33 moksleiviai 12–14 metų amžiaus), Švedijoje apklausti 124 moksleiviai (79 moksleiviai 16–18 metų amžiaus ir 45 moksleiviai 12–14 metų amžiaus). 2009 m. Lietuvoje apklausti 92 16–18 metų ir 85 12–14 metų Kauno ir Kėdainių mokyklų moksleiviai.

Tyrimo rezultatų apžvalga

Mokinių sampratų apie svarbiausias vaikai teises skirstymas į kokybines kategorijas

Svarbiausiomis vaikai respondentų minėtos teisės išreiškia kelias pagrindines idėjas, kuriomis remiantis toliau sudaromos ir analizuojamos teisių kategorijos:

TEISINGAS ELGESYS / DALYVAVIMAS / LAISVĖ / ŠVIETIMO KOKYBĖ

Kiekvienos kategorijos sampratą atspindi vaikų atsakymų apibendrinti pavyzdžiai:

TEISINGAS ELGESYS

Vaikai nurodo, kad svarbiausia yra teisingos etikos ir elgesio normos, kurių mokykloje būtina laikytis. Čia minimi atskiri demokratijos aspektai, t. y. teisingumas, lygybė ir pagarba žmogui bei jo asmeninei nuomonei.

Teisingumas: kad su mokiniu būtų elgiamasi teisingai.

Lygybė: su visais turi būti elgiamasi vienodai. Kiekvienam suteiktos lygios galimybės.

Pagarba žmogui: būti gerbtinu, nesvarbu koks tavo socialinis statusas, gyvenimo būdas, iš kur tu kilęs arba kokia tavo odos spalva. „Mokytojai paprasčiausiai turi gerbti vaikus taip pat, kaip ir vaikai mokytojus...“ - rašo vaikas.

Pagarba asmeninei nuomonei: teisė reikšti savo nuomonę ir būti išklausty(-a); mokytojai turi gerbti mokinių nuomones; teisė laikytis skirtingos nuomonės ir nebūti už tai persekiojamu(-a), nuvertintu(-a); teisė skirtingai suprasti dalykus nei mokytojas, ir nebijoti, kad už tai bus sumažintas pažymys; teisė pasakyti tai, ką galvoji.

DALYVAVIMAS

Ši kategorija labiau orientuota į kitą demokratijos aspektą, t. y. demokratijoje kiekvienas turi teisę dalyvauti ir turėti įtakos tam, kas vyksta su juo ir aplink jį. Būdamas aktyviu proceso dalyviu žmogus turi teisių bei įsipareigojimų ir sau, ir kitiems. Atskiri dalyvavimo aspektai yra: turėti įtakos, dalyvauti/prisijungti, nuspręsti ir prisiimti atsakomybę.

Teisė turėti įtakos: turėti įtakos mokymo procesui, savo pažymiams, savo situacijai, tam, kaip mokytis atskirų dalykų.

Dalyvauti (planuojant): turėti teisę siūlyti mokymo plano pakeitimus, dalyvauti planuojant mokyklos darbo organizavimą, mokymą, t. y. kuriant savo ateitį.

Nuspręsti ir prisiimti atsakomybę: laisvai apsispręsti ir būti pačiam už save atsakingam, nepriklausomam.

LAISVĖ

Šiuo atveju laisvė yra tarsi išoriškai egzistuojanti garantija, galimybė. Čia laisvė reiškia idėją, kad tu turi teisę pasirinkti ir daryti tai, ką nori ir ko tau reikia. Laisvė siejama su laisvu pasirinkimu apskritai (laisvė į), taip pat siekiant saugiai jaustis, sulaukti reikiamos pagalbos, elgtis savaip (laisvė nuo).

Laisvė pasirinkti: laisvas dalykų pasirinkimas pamokoje arba mokykloje apskritai; laisvai rinktis – dalyvauti, ar ne; turėti teisę į viską, kas mokykloje įmanoma.

Saugumas: laisvai, saugiai jaustis; nepatirti mokykloje nei fizinio, nei psichologinio spaudimo, prievartos; būti apsaugotu nuo kieno nors peštynių, apstumdymo, pašaipų, nuo blogos psichologinės atmosferos arba turėti galimybę nedalyvauti nuobodžiuose užsiėmimuose.

Elgtis savaip: laisvai rinktis, kur būti per pertraukas tarp pamokų ir ką veikti; daryti, ką nori, o ne ką liepia.

ŠVIETIMO KOKYBĖ

Kiekvienas turi teisę įgyti gerą išsimokslinimą. Ši teisė gali būti interpretuojama įvairiai. Viena vertus, tikimasi, kad bus geri mokytojai, gerai organizuotas darbas, tinkamai parinkta mokymosi medžiaga (t. y. tinkamų mokytojų bei pačios valstybės pastangų sprendžiant švietimo problemas), bet taip pat švietimo kokybė siejama ir su galimybėmis rinktis užsiėmimus atsižvelgiant į savo interesus, puoselėti savo individualius gabumus.

Teisė įgyti žinių: galimybė išmokti to, kas tau tikrai reikalinga; kad mokytojai būtų geri specialistai, kokybiškai vestų pamokas.

Pagalba mokantis: sulaukti reikiamos pagalbos mokantis.

Teisingas įvertinimas: būti teisingai vertinamam atsižvelgiant į žinias, o ne pagal asmenines mokytojo simpatijas arba antipatijas tavo asmenybei; būti vertinamam be išankstinio nepalankaus nusistatymo.

Savišvieta: galimybė išmokti to, kas tau įdomu; laisvai apsispręsti, ko mokytis; puoselėti savo asmeninius gebėjimus, siekti savo tikslų.

Atsakymų kategorijos sudarytos ramiantis 1998 m. Lietuvoje ir Švedijoje atliktų moksleivių apklausų rezultatais. Pirmos dvi teisių kategorijos – Teisingas elgesys ir Dalyvavimas – susiję su asmenybės socializacija – socialinių santykių principais, elgesio taktikomis, žmogaus prigimtinių teisių ir demokratijos principų įgyvendinimu. Tai teisės, kurios žmogui suteikia galimybę gyventi teisingoje demokratinėje visuomenėje.

Kitos dvi teisių kategorijos – Laisvės ir Švietimo kokybės – susiję su organizacijos taisyklėmis ir aprūpinimu, teise pasirinkti iš siūlomų galimybių, būti išoriškai apsaugotam ir nevaržomam.

Atskirų grupių ir kultūrų vaikų sampratos apie jų teises kategorijose pasiskirsto nevienodai.

Lietuvos ir Švedijos moksleivių kokybinių koncepcijų apie svarbiausias vaiko teises pasiskirstymas kategorijose (lyginamoji analizė)

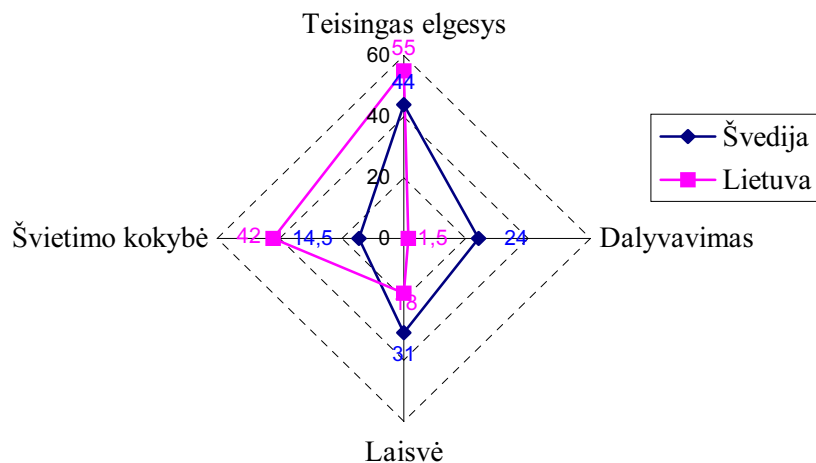
1998 m. tyrimo rezultatai parodė, jog abiejų šalių, Lietuvos ir Švedijos, vaikams visų svarbiausia, kad su jais būtų elgiamasi teisingai. Dažniausiai svarbiausiomis minėtos TEISINGO ELGESIO kategorijos teisės. Kitas tyrimas (Hart, Zeidner, & Pavlovic, 1997) rodo, kad šios kategorijos teisės yra svarbiausios daugelio šalių vaikams, nesvarbu, kokia bebūtų vyraujanti kultūra arba vaiko auklėjimo standartai.

Skirtumai tarp lietuvių ir švedų moksleivių sampratų apie vaiko teises išryškėjo analizuojant kitas svarbiausiomis minėtų teisių kategorijas – DALYVAVIMO ir LAISVĖS. Švedijoje, kurioje gilios demokratijos tradicijos, moksleiviai daug labiau vertino dalyvavimo ir savarankiško apsisprendimo, laisvės kategorijos teises, tiesiogiai veikiančias vaiko autonomiškumo plėtrą (dalyvavimo teisių kategoriją minėjo 24 proc. respondentų; laisvės – 31 proc.). Tuo tarpu Lietuvoje, kurioje demokratijos procesai prasidėjo tik paskutiniame XX a. dešimtmetyje, mokiniai daug dažniau minėjo savo teisę į švietimo kokybę (42 proc. respondentų) ir saugumą (šiuo atveju teisė į saugumą priskirta laisvės kategorijai). Laisvo apsisprendimo ir pasirinkimo teises (LAISVĖS kategorijos) svarbiausiomis Lietuvoje minėjo 18 proc. respondentų, o dalyvavimo teisę, kaip svarbiausią mokiniui, – tik 1.5 proc. Taip pat Lietuvoje vaikai mokyklos instituciją suvokė apskritai kaip mokslo, žinių įstaigą, o Švedijoje – ir kaip įstaigą, kur įgyjama socialinių įgūdžių ir savarankiškumo (žr. 1 lentelę ir 1 diagramą).

1 lentelė. Visų tyrime dalyvavusių mokinių atsakymai dėl vaiko teisių

		TEISINGAS ELGESYS	DALYVAVIMAS	LAISVĖ	ŠVIETIMO KOKYBĖ
Švedija	% (n)	44 % (54)	24 % (29)	31% (38)	14.5 % (18)
Lietuva	% (n)	55 % (73)	1.5% (2)	18 % (38)	42 % (56)

Lietuvos ir Švedijos vaikų samprotos apie svarbiausias vaiko teises atsižvelgiant į kategorijas pasiskirstė skirtingai (skirtumas statistiškai reikšmingas, $\chi^2 = 47.96$; $df = 3$, su tikimybe $p < .001$). Analizuojant kiekvieną kategoriją atskirai nustatyta, kad statistiškai reikšmingai (esant tikimybei $p < .001$) skiriasi lietuvių ir švedų pasirinkimų skaičius dalyvavimo ($\chi^2 = 26.64$; $df = 3$) ir švietimo kokybės ($\chi^2 = 15.65$; $df = 3$) kategorijų (žr. 1 pav. ir 1 lentelę).

1 pav. Svarbiausiomis vaikų minimų teisių pasiskirstymas atsižvelgiant į kategorijas: Lietuvos ir Švedijos atvejai (proc.)

Palyginimas atsižvelgiant į amžiaus grupes

Tiek 12–14, tiek 16–18 metų Švedijos ir Lietuvos vaikų atsakymai atsižvelgiant į kategorijas pasiskirstė skirtingai (statistinis reikšmingumas $p < .001$). Švedų atsakymai daug įvairesni nei lietuvių. Šis skirtumas ypač ryškus lyginant jaunesniųjų (12–14 metų) moksleivių atsakymus. Švedijos 12–14 metų moksleiviai savo atsakymuose minėjo visų anksčiau minėtų kategorijų teises, o to paties amžiaus lie-

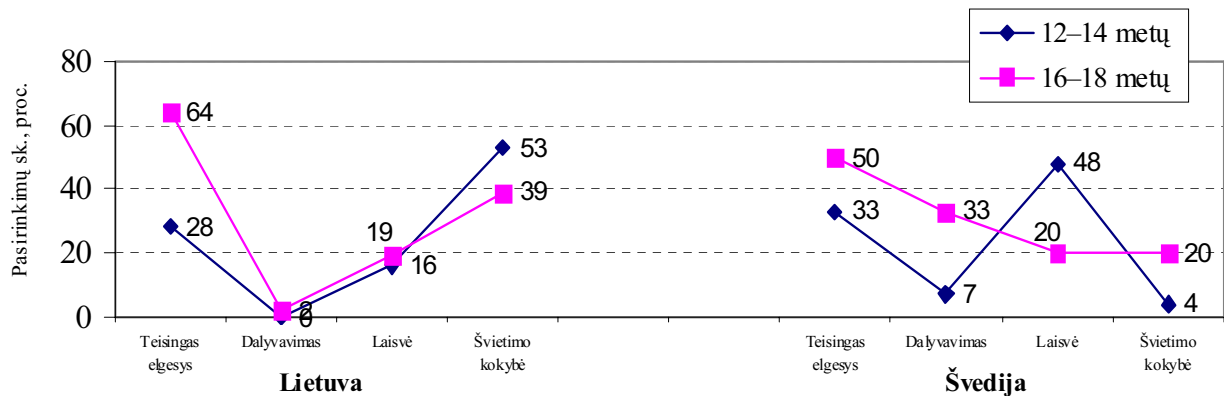
tuviai visiškai neminėjo dalyvavimo teisių. Įdomu, kad daugiausia jaunėlių švedų labiausiai vertino laisvės kategorijos teises (47 proc. respondentų), o mažiausiai – švietimo kokybės (4 proc. respondentų). Jaunesnieji lietuviai situaciją vertino atvirkščiai – dažniausiai svarbiausiomis jie minėjo teises, užtikrinančias švietimo kokybę (53 proc. respondentų), o rečiausiai – laisvės kategorijos teises (16 proc. respondentų dalyvavimo teisių visai neminėjo). Tačiau ir švietimo kokybės, ir laisvės kategorijos teisės yra susitarimo rezultatas – formalios struktūros taisyklių ir įgaliojimų apibrėžtos teisės. Vadinasi, bendra yra tai, jog jaunesni paaugliai abejose šalyse labiau sureikšmino savo teises viršiniame pasauly (J. Laužiko terminas). Šie vertinimai priklauso nuo vyraujančios sampratos apie mokyklos institucijos paskirtį, ugdymo proceso veikėjų pareigas ir įgaliojimus. Vyriausieji vidurinių mokyklų moksleiviai abejose šalyse labiau sureikšmino prigimtines žmogaus teises.

2 lentelė. Atsakymų pasiskirstymas kategorijomis atskirose amžiaus grupėse

Kategorija Amžius		TEISINGAS ELGESYS	DALYVAVIMAS	LAISVĖ	ŠVIETIMO KOKYBĖ
Švedija	Iš viso (%)	44 % (54)	24 % (29)	31% (38)	14,5 % (18)
	12–14 m.	33 % (15)	7 % (3)	48 % (22)	4 % (2)
	16–18 m.	50 % (39)	33 % (26)	20 % (16)	20 % (16)
Lietuva	Iš viso (%)	55 % (73)	1,5% (2)	18% (24)	42 % (56)
	12–14 m.	28 % (9)	–	16 % (5)	53 % (17)
	16–18 m.	64 % (64)	2 % (2)	19% (19)	39 % (39)

Statistiškai reikšmingai skyrėsi nuomonių pasiskirstymas skirtingose amžiaus grupėse Švedijoje ($p < .001$ ir $\chi^2 = 23.86$; $df=3$), bet ne Lietuvoje ($p < .1$ ir $\chi^2 = 7.29$; $df=3$) (3 pav.).

Viena hipotezių galėtų būti, kad Švedijos mokykloje daugiau diskutuojama vaiko teisių klausimu, vaikai apie tai daugiau žino ir rimčiau mąsto, jų nuomonė formuojasi ir kinta. Lietuvoje 1998 m. pradėta kalbėti apie vaiko teises, apie vaiko teisių konvenciją, tačiau tai buvo tik pradžia ir vaikų vertinimai labiau apsiribojo intuityviu supratimu, nulemtu probleminių situacijų bei mokiniui keliamų reikalavimų.

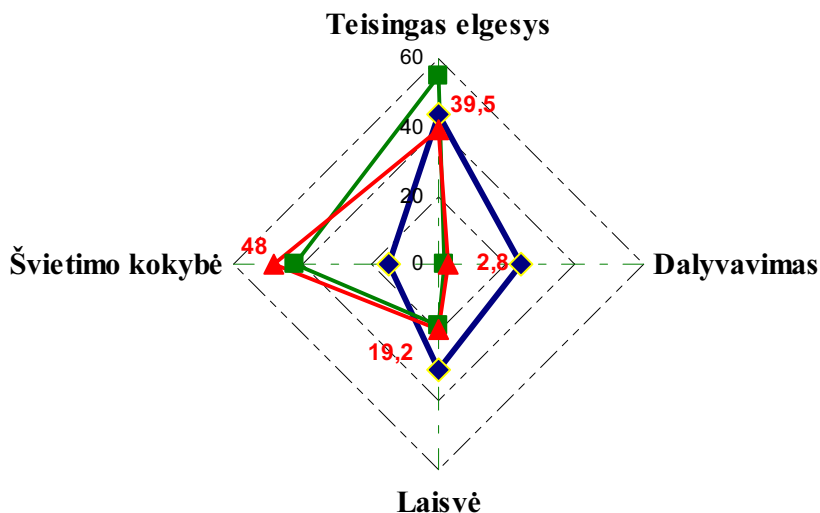

2 pav. Svarbiausiomis minimų teisių pasiskirstymas atsižvelgiant į teisių kategorijas (proc.). Lietuva ir Švedija, 1998 m.

Dviejų šalių moksleiviai nevienodai vertino dalyvavimo teises. Šių teisių svarbiausiomis neminėjo 12–14 metų lietuvaičiai, o jaunesniųjų švedų moksleivių grupėje jas sureikšmino gana nedidelė dalis vaikų (7 proc. respondentų) (žr. 2 pav.). Tačiau Švedijos vyresnieji moksleiviai jau labiau pabrėžė dalyvavimo teises (33 proc. respondentų), o lietuviai – praktiškai visai ne. Švedijoje moksleiviai labiau nori dalyvauti planuojant mokyklos darbą, būti aktyviais švietimo proceso dalyviais. Mokinių savivaldos ir mokinių dalyvavimo planuojant mokyklos darbą idėjos Lietuvoje buvo naujos ir nepakankamai paplitę tarp mokinių, jų neįsivaikintos. Lietuvoje dalyvavimo teises minėjo tik du moksleiviai (abu berniukai). Švedijoje dalyvavimo teisės moksleiviams svarbios nepriklausomai nuo lyties. Ir netgi pastebėta, kad mergaitės tuo labiau suinteresuotos (Jonynienė, 2000).

2009 m. tyrimo rezultatai

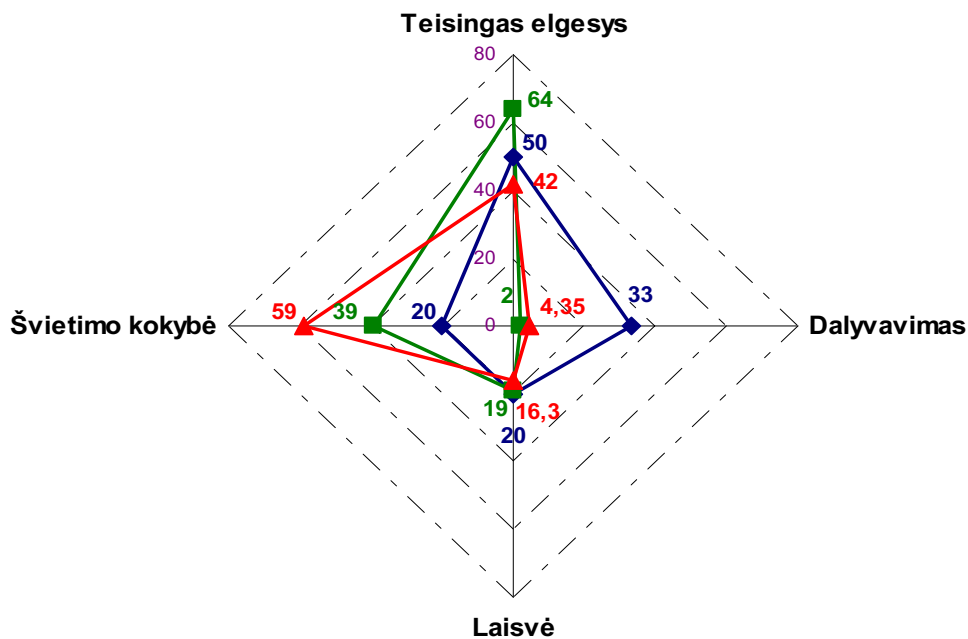
Tikėtasi, kad po dešimties metų Lietuvos mokykloje atsiras pastebimi teigiami demokratėjimo pokyčiai, atsispindėsiantys moksleivių sampratose atsižvelgiant į vaiko dalyvavimą, teisingumą, lygia-teisiškumą mokykloje. Tačiau lūkesčiai nepasiteisino – moksleivių sampratose apie svarbiausias vaikai teises mokykloje vaiko dalyvavimo samprata nesutvirtėjo. Ir toliau labiau orientuojamasi į švietimo kokybę, t. y. sureikšminami mokymosi klausimai (žr. 3–4 pav.), mažiau dėmesio skiriama teisingumo kategorijos teisėms.

—◆— Švedija 1998 metai —■— Lietuva 1998 metai —▲— Lietuva 2009 metai

3 pav. Moksleivių svarbiausomis minimų teisių pasiskirstymas kategorijomis, 1998 ir 2009 m. (proc.)

Situacijos kaita ypač akivaizdi 16–18 metų amžiaus grupėje (žr. žemiau).

—◆— Švedija 1998 metai —■— Lietuva 1998 metai —▲— Lietuva 2009 metai

4 pav. 16–18 m. moksleivių svarbiausomis minimų teisių pasiskirstymas kategorijomis, 1998 ir 2009 m. (proc.)

1998 m. Lietuvos ir Švedijos moksleiviai svarbiausiomis vaiko teisėmis mokykloje dažniausiai minėjo Teisingo elgesio kategorijos teises. Teisingumas, lygybė, pagarba žmogui bei jo asmeninei nuomonei užvis labiausiai rūpėjo moksleiviams ir gilesnės demokratinės patirties, ir jaunesnės demokratijos šalyse. Tačiau ėmė skirtis svarbiausiomis minimų teisių dažnis – Švedijoje minėtos dalyvavimo ir laisvės kategorijų teisės, o Lietuvoje – švietimo kokybės teisės. Lietuvos mokyklos skirtingumą nuo demokratinės šalies mokyklos 1998 m. tyrimo metu įvardijom kaip pasižyminčią „išskirtine orientacija į akademiškumą“ (Jonynienė, 2000). 2009 m. tyrimo rezultatai nustebino tuo, jog po vienuolikos metų švietimo reformos demokratinės mokyklos link, Lietuvos mokykloje dar labiau orientuojamasi išskirtinai į švietimo kokybę (teisė mokytis, būti teisingai įvertintam, sulaukti pagalbos mokantis). Tai dažniausiai moksleivių minima svarbiausia teisė mokykloje. Jeigu 1998 m. švietimo kokybės kategorijos teises svarbiausiomis labiau minėjo jaunesnieji, 12–14 metų moksleiviai, o vyresnieji jas laikė santykinai mažiau reikšmingomis, tai 2009 m. situacija pakito ir vyresnieji netgi labiau už mažesnius sureiškino mokslo dalykus (švietimo kokybės kategorijos teises).

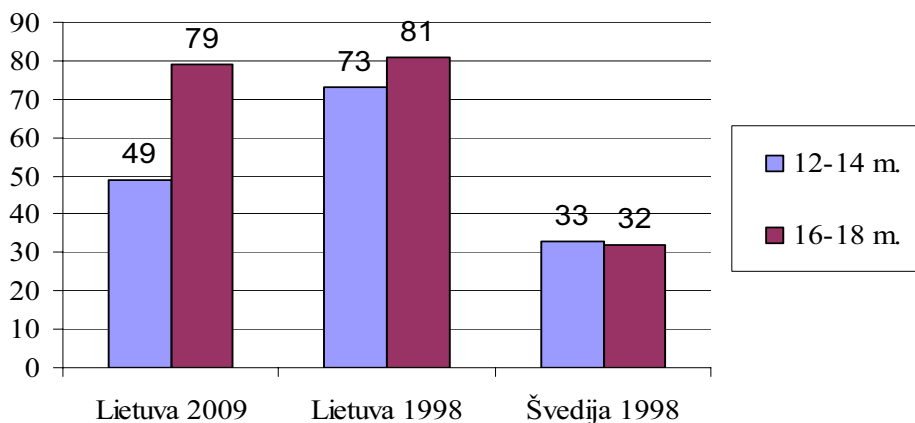
Vaikų sampratos apie diskriminaciją mokykloje

Vaikų atsakymai į klausimą „Ar yra mokykloje kokia grupė mokinių arba pavieniai asmenys, su kuriais, tavo manymu, elgiamasi neteisingai?“ padeda išsiaiškinti ar mokykloje yra vaikų diskriminacijos apraiškų.

1998 m. 78 proc. lietuvių respondentų į klausimą atsakė teigiamai, t. y. patvirtino žiną mokinių grupę arba pavienius asmenis, su kuriais mokykloje elgiamasi neteisingai. Švedijoje dvigubai mažesnė dalis vaikų (32 proc.) nurodė tokios elgsenos mokykloje atvejus.

Tarpkultūrinis skirtumas buvo akivaizdus, statistiškai reikšmingas ($p < .001$; $\chi^2 = 23.4$; $df=1$) ir nedžiugino, kad Lietuvoje didžioji dalis mokinių manė stebį neteisingo elgesio mokykloje pavyzdžius. Ypač skyrėsi dviejų šalių 16–18 metų moksleivių sampratos (žr. 5 pav.)

1998 m. duomenimis, vaikų nuomonės įvairavo. Buvo teiginių, kad „nėra tokių, su kuriais elgiamasi neteisingai“ ir – „su visais mokiniais elgiamasi neteisingai“. Dominavo idėja, kad neteisingai elgiamasi su vaikais, kurie yra „kitokie“, t. y. neatitinkantys nusistovėjusių mokinio įvaizdžio standartų: keisti, silpnesni, turintys mokymosi problemų, kuriems reikia daugiau laiko mokantis, kurie rengiasi ir elgiasi keistai; su vidine nematoma negalia (kurie jaučia baimę kalbėti prieš klasę, disleksikai ir kito-kie). Įdomu, kad švedai atkreipė dėmesį ir į „nematomas“ dalykus, t. y. nematomos negalios problemas. Taip pat jų atsakymuose yra mintis, kad egzistuoja nematomas neteisingas elgesys, jog „tai daroma neoficialiai“ (cit.). Kas turėta omeny galima tik spėti. Galbūt įžvelgiama, kad teisingumo standartus atitinkantis išorinis elgesys kartais kai kurių asmenų atžvilgiu slepia neteisingas vidines nuostatas?

5 pav. Įvairių amžiaus grupių moksleivių teigiami atsakymai į klausimą „Ar yra mokykloje kokia grupė mokinių, arba pavieniai asmenys, su kuriais, tavo manymu, elgiamasi neteisingai?“, 1998 ir 2009 m. (proc.)

Lietuviai šių „nematomų“ dalykų neminėjo. Jų atsakymuose dominavo mintis, kad neteisingai elgiamasi su vaikais, kuriems nesiseka mokslai – nepakankamai gabiais, nesuprantančiais mokytojo arba paprasčiausiai pakankamai nesistengiančiais. Lietuvaičiai teigė, kad „mokytojai dirba tik su tais mokiniais, kurie juos supranta ir nekreipia dėmesio į nesuprantančius jo aiškinimų, tarsi visi turėtų mąstyti vienodai greitai ir panašiu būdu“. Apeliuojama į tai, kad mokytojai neatsižvelgia į vaikų mąstymo stilius, nepripažįsta intelekto skirtumų. Naujos edukacinės idėjos apie žmonių suvokimo skirtumus ir dėl to būtinybę mokymo procese taikyti įvairius mokymo metodus nebuvo pakankamai įgyvendinamos Lietuvos mokykloje. Lietuvaičiai daug dažniau minėjo ir „etikečių klįjavimo“ problemą, t. y. mokytojų išankstinį neigiamą nusistatymą prieš kai kuriuos mokinius – tylesnius, neturtingus arba reiškančius kitokią, nei mokytojo, nuomonę. Lietuvos mokytojų elgesio subjektyvumas ir asmeniškumai aiškesni ir dažniau pastebėti. Dalis Lietuvos apklaustų moksleivių manė, kad neteisingai elgiasi tik kai kurie mokytojai – dažniausiai vyresnio amžiaus, kurie įpratę elgtis su vaikais kaip su nelygiais sau, neturinčiais žodžio teisės. Tarp atsakymų yra teiginių, kad jaunesni mokytojai su vaikais elgiasi teisingiau. Švedai nesiejo neteisingo elgesio su jokia išskirtine mokytojų amžiaus grupe. Tikėtina, kad šį fenomeną galima aiškinti gana giliomis demokratinėmis Švedijos mokyklos tradicijomis ir dabartiniu metu dirbančių mokytojų panašia akademinė patirtim. Lietuvos mokykloje dirba dviem skirtingoms pedagoginėms orientacijoms veikiant brenđę mokytojai: 1) sovietmečiu vyravusiai reprodukcinei pedagogikai, orientuotai į „patikimą“ akademinę išmintį, kai „mokykloje vyksta pažinimas suprantamas kaip palaipsnis akademinų žinių reprodukovimas“ (Kuolys, 1998), kai mokytojo pozicija klasėje ir mokymo procese – diktuojanti, autoritarinė, o mokinyms pasyvus; 2) nepriklausomybės metais siekiamybe tapusiai interpretacinei pedagogikai, kuria siekiama „ugdyti jaunąją kartą kaip pajėgią interpretacinę bendruomenę“ (ten pat), kai pabrėžiamas dialogas ir praktinis ugdymo turinio aspektas, kai į mokinių žvelgiama kaip į savarankišką, aktyvų bei kūrybingą asmenį. Be to, tikėtina, kad jaunesni mokytojai atviresni ir imlesni naujovėms, kaitai, tad jų švietėjiška elgsena labiau remiasi naujai propaguojama interpretacine pedagogika, labiau paisyva vaiko teisių, tapusių neatsiejama interpretacinės pedagogikos dalimi.

Rasių problema paminėta vos kelis kartus ir tik švedų vaikų atsakymuose (neteisingai elgiamasi su tamsiaodžiais...). Lietuvoje ši problema visiškai neminėta. Tačiau abiejose šalyse dalis moksleivių manė, kad mokykloje neteisingai elgiamasi su berniukais. Hipotetiškai galima tai sieti su tuo, jog mergaitės labiau paklūsta mokiniui(-ei) keliamiems reikalavimams ir taisyklėms, todėl rečiau patenka į išoriškai išreikštą konfliktą. Tad dažnai atrodo, kad neteisingai elgiamasi su berniukais, kurie yra maištingesni.

2009 m. tyrimo rezultatai rodo, jog šiuo klausimu jaunesniųjų 12–14 metų moksleivių patirtis mokykloje palyginti su 1998 m. situacija pagerėjo. Diskriminaciją teigia matą 49 proc. moksleivių (palyginti su ankstesniais 73 proc.), tačiau to negalima pasakyti apie vyresniuosius moksleivius (žr. 5 pav.). Švedijoje diskriminaciją mokykloje įžvelgė tokia pat dalis abiejų amžiaus grupių moksleivių.

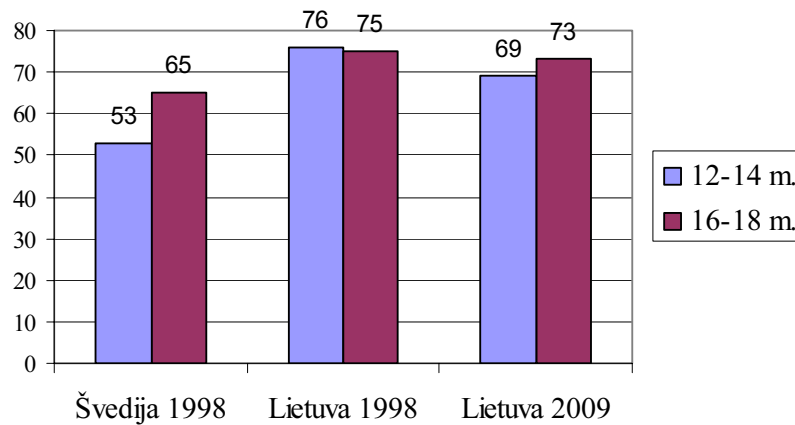
12–14 metų moksleiviai teigia, jog neteisingai elgiamasi „su tais, kurie ginčijasi, su mokytojais; su skurdesniais ar kitaip atrodančiais – jie skriaudžiami ir užgauliojami; su tais, kurie negražiai ir nemadingai rengiasi ar yra iš kaimo; kurie yra apkūnūs; kurie blogai mokosi, nesilaiko higienos; su neįgaliais; su tais, kurie yra kitokie, nei visi“. Pasitaikė ir netikėta nuomonė, jog neteisingai elgiamasi „su linksmais žmonėmis, ant kurių suverčiama kaltė, net ir neteisingai“. Arba – „jei kiti žmonės ne visada būna patenkinamo elgesio, tai nereiškia, kad jie visad tokie ir bus. Į tai reiktų atsižvelgti“.

16–18 metų jaunuolių minimos diskriminavimo priežastys: neteisingai elgiamasi „su tais, kurie yra kitokių pažiūrų, kitaip besirengiančiais; su silpnesniais, ligotais, socialinės nelygybės kamuojamais vaikais; EMO, PUNK, GOTAI, FORSAI, MOKSLIUKAIS, unikalais, kitaip mąstančiais ir kitais ryškiai iš aplinkos besiskiriančiais; su visais mažesniaisiais mokiniais, pradinukais – vyresni juos stumdo, vadina negražiais žodžiais, spjaudosi; su tais, kas turi mažiau pinigų, yra jaunesni, prastai mokosi – juos nuvertina; kurie pernelyg drąsiai reiškia savo nuomonę“.

Minima, kad priešiška nusiteikė būna ne tik mokiniai, bet ir mokytojai. Tačiau jei 1998 m. dažniausiai buvo pabrėžiama, kad priešiška nusiteikė tik mokytojai, tai 2009 m. jau tokios tendencijos nėra ir netgi dažniau vaikai turi omenyje mokinių priešišumą – „patyčios iš klasiokų ar kitų klasių mokinių; aktyvesni mokiniai priekabauja prie ramesnių; vyresnieji stumdo, negražiai vadina pradinukus“ ir kita. Gal tai mokytojų priešiškumo bent jau dešimtmečio pasekmės?

Vaikų nuomonė apie mokinių ir mokytojų lygiateisiškumą

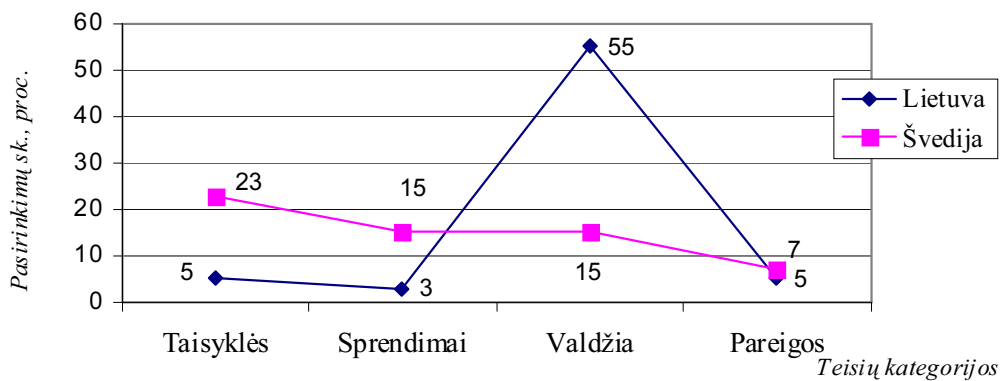
Didžioji dalis visų apklaustųjų moksleivių nemano, kad jie yra lygiateisiai su mokytojais. Švedijoje, lyginant su Lietuva, mažesnė dalis moksleivių jautėsi esą nelygiateisiai su mokytojais (vidutiniškai 60 proc. ir 75 proc.) (žr. 6 pav.).

6 pav. Neigiamų atsakymų apie mokinių ir mokytojų lygiateisiškumą pasiskirstymas amžiaus grupėse. Lietuva ir Švedija, 1998 ir 2009 m. (proc.)

Vaikų pasisakymai, kuo skiriasi mokinių ir mokytojų teisės, išreiškia kelias pagrindines idėjas, kurias galima kategorizuoti: 1) valdžia mokytojų rankose – jie gali įsakinėti, bausti, nepaisyti kitų nuomonių, primesti savo valią ir nuomonę mokiniams, vertinti mokinius ne tik atsižvelgiant į jų sugebėjimus, žinias bet ir į asmenybę; spręsti apie mokinius vadovaujantis subjektyviais kriterijais (valdžios kategorija); 2) skiriasi mokytojams ir mokiniams nustatytos elgesio taisyklės – leidimai ir apribojimai mokykloje (taisyklių kategorija); 3) socialinių vaidmenų ir pareigų skirtumai – mokytojai dirbdami mokykloje užsidirba pragyvenimui, jų pareiga organizuoti mokymosi procesą, jie daugiau žino (pareigų kategorija); 4) mokytojai turi išskirtinę teisę spręsti – „mokytojai nusprendžia viską“ (sprendimų kategorija).

1998 m. didžioji dauguma Lietuvoje apklaustų moksleivių (55 proc.) mokytojų ir mokinių nelygiateisiškumą siejo su mokytojų valdžia. Valdžios kategorija išreiškia žmonių tarpusavio santykius ir neturi griežtai fiksuojamos objektyvios išraiškos. Ši teisių kategorija, kaip išskirtinė mokinių ir mokytojų nelygiateisiškumo charakteristika, rečiau minėta Švedijos moksleivių. Šie mokytojų ir mokinių nelygybę siejo su teise nustatyti taisykles, priimti sprendimus, o tai, kaip ir pirmojo tyrimo klausimo atveju, rodo, jog apeliuojama į dalyvavimo lygybę. Tuo tarpu taisyklių ir sprendimų kategorijų teises, kaip mokytojų ir mokinių nelygiateisiškumo faktorius, minėjo tik keli lietuvių respondentai (žr. 7 pav.).

7 pav. Lietuvos ir Švedijos moksleivių atsakymų, kuo skiriasi mokinio ir mokytojo teisės, kategorijų pasiskirstymas, 1998 (proc.)

Taikant Chi kvadrato kriterijų nustatyta, jog Švedijos ir Lietuvos moksleivių aiškinimų apie mokytojo ir mokinio teisių skirtumus pobūdis statistiškai reikšmingai skyrėsi ($p < .001$; $\chi^2 = 55.66$; $df = 3$).

Valdžios idėją išreiškiančios teisės susiję su neteisingu, nelygiaverčiu bendravimu: „Mokytojams leistina daryti viskas, ką tik jie nori, o mokiniams – ne“. Sprendimo teisės siejamos su dalyvavimu organizuojant procesus ir reguliuojant jų eigą.

1998 m. moksleivių atsakymai į klausimą apie mokinių ir mokytojų lygiateisiškumą atkartojė atsakymų į pirmą klausimą (apie svarbiausias vaiko teises) rezultatus ir išryškino tai, kad Lietuvoje mokiniai negalvojo apie save kaip aktyvius dalyvius sprendžiant mokyklinius klausimus, pamokos arba mokyklos darbo organizavimą. Jie mokytojų ir mokinių nelygiateisiškumo beveik nesiejo su mokytojų išskirtine teise spręsti dėl ugdymo turinio, mokymo proceso organizavimo.

Tačiau situacija šiuo požiūriu pakitusi 2009 m. Lietuvos moksleiviai jau beveik taip pat dažnai, kaip ir Švedijos, mini su mokinių ir mokytojų nelygiateisiškumu susijusias visų anksčiau nurodytų ir aprašytų kategorijų teises – valdžios, sprendimų, pareigų, taisyklių. Taip pat minėtas ir amžiaus bei patirties nulemtas nelygiateisiškumas (žr. žemiau).

Taisyklių kategorijos atsakymų analizė rodo, kad abejuose šalyse kai kurie vaikai nelygiateisiškumą siejo su tuo, kad: 1) mokytojai gali vėluoti į pamokas, o mokiniai – ne (pvz., „mokytojai gali vėluoti be jokios priežasties...“); 2) mokytojai mokykloje geriau maitinasi (pvz., „...gauna sausainių, kavos, geresnį maistą mokyklos valgykloje ir pan., turi vietą, kur gerti kavą su bandelėmis“); 3) mokytojai gali laisvai apsispręsti, kur būti ir ką veikti pertraukų metu, o vaikai – ne (išskirtinai Švedijoje minima problema). Švietimo organizacija, deklaruojanti visų organizacijos narių lygiateisiškumą, prieštarauja deklaruojamoms idėjoms organizacijos nustatytomis vidaus taisyklėmis.

Pagarba žmogaus amžiui 1998 m. buvo išreiškiamą Lietuvos vaikų sampratoje, tačiau jos visiškai nėra švedų koncepcijose. Atsižvelgiant į tai, kad Švedijoje žmogaus teisių ir demokratijos įgyvendinamos tradicijos daug gilesnės, galima numanyti, jog demokratinėje visuomenėje žmogaus amžius nustoja būti pagarbos skirtumus lemiančia charakteristika. Tačiau skirtumus dar vis lemia socialiniai vaidmenys.

2009 m. moksleiviai aiškindami, kuo skiriasi mokinių ir mokytojų teisės, išreiškė tokias idėjas: „Mokytojai visada buvo ir bus viršesni; Mokytojai yra vyresni ir labiau patyrę, protingesni, geriau žino, ką reikia daryti; mokiniai turi imti pavyzdį iš mokytojų, jų klausyti ir gerbti – tai yra gerai, nes dažnai mokiniai nesiskaito su mokytojais; mokytojai turi daugiau teisių, yra viršesni; mokytojai įsivaizduoja esantys aukščiau visų; mokytojų reikia klausyti, bet ir mokytojams mokinius reiktų gerbti; vaikai neturi teisės kažką liepti ar įsakyti mokytojui; mokytojus reikia užleisti, klausyti besąlygiškai, negalima su jais ginčytis ar šiaip pareikšti, kad jų ir mokinių nuomonės skiriasi; mokytojai aukščiau už mokinį. Daugelis jų nepaiso esamų etiketo, elgsenos normų; mokytojai turi būti aukščiau už mokinius; mokins niekada nėra teisus prieš mokytoją. Tačiau mokytojams tenka nemaža atsakomybė už mokinius; vertina nevienodai, vertinimo sistema visiškai neteisinga (nes vertina pagal darbo kokybę, o neatsižvelgia į vaiko amžių); mokytojai gali viską, o mokiniai, iš esmės, nieko; mokytojai turi daugiau privilegijų – pvz., lipimas laiptais vedančiais į apačią, jaučia galią gąsdindami pažymiais, gali vėluoti į pamokas; mokytojai turi didesnę balso teisę, daugiau sprendimų priklauso nuo jų; mokytojas visada būna teisus ir į jo žodžius visad atsižvelgiama, o į mokinio – retai“ ir kita.

Matyti, kad atsižvelgiant į mokinių ir mokytojų nelygiateisiškumą minimi dalykai, siejami su skirtingu disponavimu valdžia, sprendimais, pareigomis, taisyklėmis. Palyginti su 1998 m. situacija, moksleiviai jau daugiau mato lygiateisiškumo aspektų. Taip pat matyti, jog vieni moksleiviai, teigdami, kad mokiniai ir mokytojai nėra lygūs, tai suvokia kaip problemą, tačiau kiti mano, jog taip neišvengiamai ir turi būti, teigdami, kad mokytojai yra vyresni, labiau patyrę, geriau žino, ką reikia daryti, tad mokiniai iš jų turi imti pavyzdį, klausyti ir gerbti. Tačiau, vienaip ar kitaip nelygiateisišką situaciją vertintų patys moksleiviai, vis dėlto akivaizdu, kad mokiniai nesijaučia esą lygiateisiais su mokytojais ir tai yra rimta kliūtis siekiant kurti demokratinę mokyklą. Ypač, kad kai kurie dalykai, kaip geresnis maistas mokytojams, teisė lipti laiptais kuria nors kryptimi, uždraustąja moksleiviams, yra elementarūs bei akivaizdūs, rodantys, kad mokinių ir mokytojų lygiateisiškumas faktiškai ir iš esmės net nėra pripažįstamas.

Išvados:

1. 1998 ir 2009 m. atlikus tyrimą galima daryti prielaidą, jog ir Lietuvos, ir Švedijos moksleiviams svarbiausia, kad mokykloje būtų gerbiamos jų teisės į teisingą – pagarbų elgesį su jais. Lietuvos moksleiviams svarbiausia – švietimo kokybė, Švedijos – teisė dalyvauti mokyklos veiklos procese (turėti įtakos). Per dešimtį metų Lietuvoje moksleivių sampratos beveik nekito, t. y. ir po tiek laiko respondetai svarbiausiomis mokykloje mini tas pačias teises (tos pačios kategorijos).

2. Lietuvoje didesnė dalis tyrimo dalyvavusių moksleivių teigia stebį mokykloje neteisingo elgesio su kai kuriomis grupėmis atvejus (taip pasisakiusių 1998 m. – 78 proc., 2009 – 64 proc.). Švedijoje neteisingo elgesio su atskiromis grupėmis atvejus mokykloje pasisakė pastebį 32 proc. apklaustųjų

moksleivių. Tai labai skiriasi nuo Lietuvos atvejo ($p < 0.001$). Lietuvoje per minėtą laiką šiuo požiūriu teigiamai pakito jaunesnių (12–14 m.) respondentų sampratos – neteisingą elgesį 2009 m. patvirtino pastebį 49 proc. šio amžiaus tarpsnio apklaustųjų moksleivių (atitinkamai 1998 m. – 73 proc.).

3. Lietuvoje apklaustieji moksleiviai nesijaučia esą lygiateisiai su mokytojais ir tai dažniausiai siejama su nevienodai paskirstyta valdžia – mokytojai turi daugiau valdžios. Dalis moksleivių mano, jog taip nevienodai tarp mokytojų ir moksleivių paskirstyti valdžią yra būtina. Kita dalis moksleivių mano, jog tai negerai ir neteisinga. Švedijoje mokinių ir mokytojų nelygiateisiškumą apklaustieji moksleiviai dažniau siejo su mokytojams ir mokiniams taikomų elgesio taisyklių ir galimybių skirtumu.

4. Apibendrinimas

Vertinant tyrime dalyvavusių mokinių pasisakymus galima daryti prielaidą, jog situacija Lietuvos mokykloje, atsižvelgiant į teisingumą, lygiateisiškumą, vaiko dalyvavimą, per pastarąjį dešimtmetį praktiškai nepakito, nors reforma formaliai vykdoma. Mokiniai nesijaučia lygiateisiai su mokytojais, dauguma moksleivių pastebi mokykloje tam tikrų grupių diskriminaciją. Moksleiviai nesiekia atsakingai dalyvauti formuojant mokyklos veiklą. Kalbant apie dalyvavimą, nediskriminaciją, lygiateisiškumą situacijos tuo požiūriu Lietuvos ir Švedijos mokyklose labai skiriasi. Į tai tyrime atkreiptas dėmesys ir naudota kaip orientyras, kaip turėtų kisti rezultatai, moksleivių požiūris, jei mokykloje būtų pastebimos akivaizdesnės demokratėjimo tendencijos. Tyrime dalyvavę Švedijos moksleiviai mano, jog organizuojant ugdymo procesą ir jį įgyvendinant vaikui labai svarbu būti aktyviu dalyviu. Vaiko atsakingo dalyvavimo samprata tarp Lietuvos moksleivių neplinta, o būtent šio reiškinio plėtra turėtų būti susijusi su teigiamomis demokratinėmis tendencijomis mokykloje.

Dalyvauti demokratinės visuomenės gyvenime taip pat reiškia būti aktyviu ir jaustis kompetentingu. Šiame straipsnyje aptariamame tyrime Švedijos moksleiviai taip pat pabrėžia, jog labai svarbu vaikui dalyvauti mokymosi procese, jį organizuojant. Lietuvoje vaikai nereiškia tokių minčių.

Lietuvos mokyklose veikia mokinių savivaldos, tarybos, tačiau mokiniams dalyvauti savivaldos veikloje arba tarybose nereiškia, kad jie iš tikrųjų dalyvauja mokyklos valdyme, ją tobulinant. Nedažnai vaikai tikrai atstovauja vaikų grupei. Įprasta, kad iškalbius, aktyvius vaikus suaugusieji pakviečia į tarybas atstovauti vaikams, tačiau realiai jie mažai tegali tartis su savo bendraamžiais, kurių interesams tikslingai atsovauja. Suaugusiesiems dažnai daro įspūdį pats vaiko dalyvavimo taryboje faktas. Jei vaikai susidaro įspūdį, kad nelabai kam ta jų nuomonė įdomi arba mažą ką lemia, tokiu atveju kalbama tik apie formalią struktūrą, neturinčią įtakos mokyklos demokratiškumui (Hart, 2003).

Šiame straipsnyje apžvelgto tyrimo rezultatai nerodo, kad Lietuvos mokykla demokratėtu. Tad kaip sieksime Valstybės švietimo strategijos 2003–2012 m. nuostatose (2003) nurodomų strateginių tikslų plėtoti demokratinę krašto kultūrą bei subrandinti solidarią pilietinę visuomenę, jei neturėsime demokratinės mokyklos, būtinos ugdyti demokratišką pilietį?

Literatūra

1. Andersson, S. *Social Scaling and Children's Graphic Strategies: A Comparative Study of Children's Drawings in Three Cultures*, Linköping: Linköping University, Department of Child Studies, 1994.
2. Balaišienė, R.; Barkauskienė, R. Asocialaus elgesio ir saitų su mokykla sąsajos paauglystėje. *Socialinis darbas*. 2007, 6 (2): p. 124–133.
3. Balaišienė, R.; Barkauskienė, R. Mokyklos aplinkos suvokimo ir elgesio bei emocinių sunkumų sąsajos paauglystėje. III Pasaulio lietuvių konferencija. Vilnius, 2006, p. 25–32.
4. Berglund, B; & McGonagle, R. Six and seven year old school children in Sweden and England. *Nordisk Pedagogik*. 1998, 18: p. 88–100.
5. Diržytė, A.; Patapas, A.; Kimantaitė, E. Religious Beliefs, Sense of Coherence and Well Being of Lithuanian Students. *Socialinis darbas*. Vilnius. 2003, 1 (3): 15 – 22.
6. Diržytė, A. Nepilnamečių teisės pažeidėjų asocialių mąstymo schemų korekcija. Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. Vilnius, 2007.
7. Hart, R. *Children's Participation: The Theory and Practice of Involving Young Citizens in Community Development and Environmental Care*, UNICEF: Earthscan Publications Ltd, London, 2002.
8. Hart, S. N.; Pavlovic, Z.; Zeidner, M. *Cross-National Research on Children's rights*, in E.Verhellen (Ed.). *Understanding children's rights*, 2nd edition, Ghent, Belgium: Children's Rights Center, University of Ghent, 1997.
9. Jonyniene, Z.; Pramling Samuelsson, I. Swedish and Lithuanian students' experience of their rights. *Child and Youth Care Forum*. 2000, 28, (6).
10. Jonynienė, Ž. Moksleivių ugdymo veikėjų požiūris į vaiko teises, jų vykdymą šeimoje ir mokykloje. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai. VDU, 2000.

11. Jusienė, R. Fizinį bausmių taikymas šeimoje ugdant vaikus: tėvų požiūris ir galimos priežastys. *Socialinis darbas*. 2006, 5 (1): 63 – 71.
12. Justickaja, S. Pareigūnų, dirbančių su nepilnamečiais, požiūris į prevencinių priemonių veiksmingumą. *Jurisprudencija*. 2004, 63 (55): 99–110.
13. Justickaja, S. Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečio asmenybei: samprata ir struktūra. *Jurisprudencija*. 2002, 24(16).
14. Kabašinskaitė, D. Vaikystės sociologija, vaikų teisės ir vaikų politika. *Filosofija. Sociologija*. 2002, 3: 43–49.
15. Kairienė, B.; Ščerbakova, D. Vaikų patiriamo smurto mokykloje prevencijos galimybės. *Socialinis darbas*. 2008, 7(2): 67–75.
16. Kairienė, B.; Kučinova, N. Prekyba vaikais: pagalba aukai ir prevencijos galimybės. *Socialinis darbas*. 2008, 7(1): 118–126.
17. Kairienė, B.; Kuginytė Arlauskienė, I.; Butvilas, T.; Prakapas, R. Mokinių smurto mokykloje raiškos tendencijos. *Kultūra - Ugdymas – Visuomenė*. Kaunas: Akademija. 2007, 2: 169–175.
18. Kairienė, B. Agresyvus tėvų elgesys su savo vaikais: pedagoginės korekcijos prielaidos. *Socialinis darbas*. 2006, 5(1): 89–95.
19. Kairienė, B. Vaikų patyrusių smurtą šeimoje, globos problemos. *Socialinis darbas*. 2005, 4(2): 70–77.
20. Kvieskienė, G.; Metcalf, K.; Nixon, W. A.; Patrick, J. J.; Vontz, T. S. Implementation of Project Citizen in Indiana, Latvia, and Lithuania. Project Citizen and the Civic Development of Adolescent Students in Indiana, Latvia, and Lithuania. USA: ERIC, 2000, p. 103–125.
21. Kuolys, D. Ugdymo turinio kaita ir mokykla. Kligienė, M. (red.). *Pilietinis ugdymas mokykloje*. Vilnius, ALF: AB OVO, 1998.
22. Prakapas, R.; Kuginyte I. Pedagogical preconditions of re-socialization of under-age transgressors' rights. *Global and European Tendencies in Social and Educational Policy, Social Education*. 2005, 10: 211–221.
23. Prakapas, R. Stebėseną kaip alternatyvą nuteistųjų resocializacijos prielaidai. Alternatyviomis bausmėmis nuteistųjų asmenų socialinė integracija probleminiuose regionuose. Vilnius: UAB „Vaibra“, 2005, p. 63–70.
24. Prakapas, R.; Vosylienė, E. Collaboration while solving problems of teenagers motivation. *Challenges in Global Constitutional Democracy and Democracy Education, Social Education*. 2005, 11: p. 88–93.
25. Prakapas, R.; Prakapienė, D. A model of prevention of juvenile delinquency through collaboration: the assumption of social security. - Tendency of national security in the Baltic sea region: monograph. – Vilnius: International academy of organization and management science, 2006, p. 242–249.
26. Prakapas, R. Tolerancija kaip pedagoginio bendravimo principas. *Socialinis ugdymas*. 2006, 1: 77–84. Save the Children. So You Want to Involve Children in Research? A toolkit supporting children's meaningful and ethical participation in research relating to violence against children, Stockholm: Save the children, 2004.
27. Snieškienė, D. Apleisti ir palikti vaikai sociologinių teorijų aspektu. *Sociologija: praeitis ir dabartis*. Kaunas: KTU, 1997, p. 74 – 78.
28. Snieškienė, D. Dabartiniai vaikų globos tyrimai Lietuvoje: taikymas socialinėje politikoje. *Specialusis ugdymas, Šiauliai: ŠU*. 1999, 2: 83–88.
29. Sondaite, J.; & Zukauskienė, R. “Adolescents’ Social Strategies: Patterns and Correlates. *Scandinavian Journal of Psychology*. 2005, 46: 367–374.
30. Tamutienė, I. Sistemos prievarta prieš vaikus: sąvoka, apraiškos veiksniai, priežastys ir prevencija. *Filosofija. Sociologija*. 2004, 2: 52 –57.
31. Teresevičienė, M.; Jonynienė, Ž. Students’ Perceptions of their Rights in Lithuania. *School Psychology International*. London: SAGE Publications. 2001, 22 (2): 152–173.
32. UNICEF. The State of the World’s Children 2005. New York: UNICEF, 2004.
33. UNICEF. Vaiko teisių konvencija. Vilnius: Lietuvos nacionalinis UNICEF komitetas, 2001.
34. Valstybės švietimo strategijos 2003–2012 m. nuostatos. LR Vyriausybės 2003 m. liepos 4 d. nutarimas Nr. IX-1700.
35. Zaleskienė, I. Ar pilietiškai Lietuvos moksleiviai? Tarptautiniai IEA pilietiškumo tyrimai. Vilnius: PI, 2000.
36. Zaleskienė, I. Tarptautiniai paauglių pilietiškumo tyrimai. *Acta apedagogika Vilnensis*. 2001, 12.
37. Žukauskienė, R. Individualus darbas su nusikalsti linkusiu vaiku: metodinės rekomendacijos. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2006.

IMPLEMENTATION OF CHILDREN'S RIGHTS: THE INDICATOR OF SCHOOL DEMOCRATIZATION

Dr. V. Živilė Jonynienė

Mykolas Romeris University

Abstract

Children's participation, justice and equality are among the main implications of the UN Convention of children's rights and inevitable basis for school democracy (democratization).

The study focuses on Lithuanian students (age 12-14 and 16-18) and analyses their perceptions of democracy (children's participation, justice, equality) in the school setting. Research was conducted in Lithuania in 1998 and 2009, as well in Sweden in 1998. The main purpose of the study is to comparatively and chronologically analyse changes in Lithuanian students' perceptions, which reflect the inner tendencies of the school democratisation proces. The current state in reforming Lithuanian schools is compared to the situation in Swedish schools. Research revealed that students' experience of democracy in the school is not changing significantly, even though democratisation of the school is one of the main aims of the Lithuanian Educational Reform. Unfortunately, Lithuanian students' experience of democracy in the school in 1998 and 2009 is significantly different (is more negative) if compared to the Swedish students' experience in 1998.

Keywords: children's rights, discrimination, equality, justice, children's participation, democratization, children's conceptions